

Уз наставни план и програм, те наставни материјал који је већ подијељен студентима, и литературу, за предмет Старословенски језик (морфологија), шаљемо додатне материјале уз податке која испитна питања (на који начин формулисана) долазе студентима. Обухваћена је настава до средине априла. За другу половину априла и мај, накнадно ћемо доставити материјале. Студенти у вези са свим што им није јасно, могу се обратити професору и асистенту.

Проф. др Јелица Стојановић jelicast@yahoo.com

Мр Јелена Газдић jelena.gazdic@gmail.com

МОРФОЛОГИЈА

Ријечи могу бити **промјенљиве** и **непромјенљиве**. Промјенљиве ријечи могу се мијењати по **именској промјени** (деклација) и по **глаголској** (конјугација).

У стсл. ријечи са дефлекцијом, односно конјугацијом, за разлику од савременог српског језика (и углавном свих словенских језика, осим нпр. словеначког) имају три граматичка броја: једину, двојину и множину. **Двојина** се употребљава када се говори о парним предметима, када се говори о два лица или предмета.

ДЕКЛИНАЦИЈА

Исто као и у прасловенском, и у стсл. налазимо два, односно три, основна типа промјене имена.

1. **Именичка деклинација** – по којој се, поред именица, мијењају још придјеви и партиципи у неодређеном виду, као и већи број бројева, нпр.

Н. град-ъ

Г.град-а

Д.град-оу ...

2. **Замјеничка деклинација** - по којој се мијењају замјенице и неки бројеви, нпр. Н. наш-ъ • т-ъ

Г.наш-его

т-ого

Д.наш-емоу

т-омоу ...

3. **Сложена придјевска деклинација** – по којој се мијењају придјеви и партиципи у одређеном виду (као и малобројне замјенице), нпр:

Н. нов-ъ-и

Г.нов-а-юго

Д. нов-оу-кмоу ...

Именице (именичка промјена)

Стсл. је наслиједио из прасловенског (а овај из индоевропског) двојаку промјену именица: самогласничку и сугласничку, као и мјешовиту самогласничко-сугласничку промјену. У индоевропском језику **падежни наставци** су се додавали на **именичку основу**, која се

могла завршавати на самогласник или на сугласник (као **основинске наставке**), а ови су се додавали на **коријен ријечи**.

Та три дијела (**коријен + самогласник / сугласник + наставак за облик у**
(**основински наставак**) (нпр.падежни наставак)

стсл. (и прасловенском) могу се издвојити само у одређеним случајевима, нпр. у
Иј.им.м.р: **род-о-мъ**

Гј.им.м.р. **кам-ен-е**

Са дијахроног или историјског аспекта, именице се такође сврставају према **својим основама** и то онаквима какве су биле у праиндоевропском језику. Према таквом критерију именице се стсл. језику могу подијелити на 6 врста:

1. Осно ве на ǫ/jǫ (муш. и ср. рода) (Н : - ъ , - ь)	Нј. -ǫ- род-ъ (<*rod-ǫ-s), род-омъ село сел-омъ	Иј. краи Нј. -jǫ- (*кра- jǫ-s) , кра-къмъ (=kraj- ь) полк полкъм
2.Основе на - ǫ - (Нј. - ъ),(муш. рода)	Нј. сын-ъ (<*sūn-ǫ-s)	Гј. сын-оу
3. Основе на - ь - (Нј. - ь) (муш. и ж. рода)	Нј. гост-ь (<*gost-ǐ-s) кост-ь (* - ǐ -s)	Гј. гост-и кост-и
4. Основе на - ā/jā - (ж.рода,појединачне мушког)	Нј. жен-а (<* -ā -s) доуш-а (<*douh-j -ā -s)	
5. Сугласничке основе, на - n - (= ЕН) м.р,ср.р. на - nt - (= Т) ср.р. на - s - (= ЕС) ср.р. на - r - (=ЕР) ж.р.	Дј. кам-ен-и сѣм-ен-и агн-ѡт-и тѣл-ес-и мат-ер-и	Нј. кам-ы сѣм-ѡ агн-ѡ тѣл-о мат-и
6. Основе на - ǫ / ǫц - (= - ы ъв -)	Дј. црьк-ъв-и	Нј. црьк-ы

У стсл., с обзиром на стање од најстаријих споменика, углавном су се изгубиле разлике међу основама па је граматички род преузео улогу примарног критерија за груписање именица у деклинационе врсте. Због тога их групишемо најприје **према граматичком роду** а затим у оквиру сваког рода разликујемо старе индоевропске основе на -ǫ/jǫ-, -ǫ-, -ǣ-, -ā/jā-, основе, основе на сугласник (-n-, -nt-, -s-, -r-) и мјешовите сам.-сугл. основе -ū/ǔ-.

Именице мушког рода

-ǫ- основе	-jǫ-основе	-ǫ-основе	-ǣ-основе	-n-основе
Нј. град-ъ Гј.град-а	кладѡ-ъ кладѡ-а	сын-ъ сын-оу	пѣт-ъ пѣт-и	кам-ъ кам-ен-е

... Промјену даље погледати у табелама.

По **тврдој варијанти (-ǫ-основама)** мијењају се именице са Нј. -ъ, Гј. -а, са тврдим сугласником на крају основе (**град-ъ, град-а**). Ако се основа завршава на -к-, -г-, -х-, вршиће се палатализације (1. у Вј, 2. у Лј, Нмн. и Лмн).

По **мекој варијанти (-jǫ- основе)** мијењају се именице са Нј. -ъ, Гј. -а, са меким сугласником на крају основе: сугласником -j- (нпр. **кри** = /краj-ъ/); јотованим сугласником (нпр. **кон** –ъ, **пла**-ъ, **пастир**-ъ) или сугласницима *ц, џ* (< з) добијеним 3. палатализацијом (нпр. **кнѡ-ъ, ѡтц**-ъ ...). Код именица са завршетком на -ѡ-, -ѡ- > -ѡ- (**ѡтѡ-ъ, старѡ-ъ, кнѡ-ъ** ...) вокатив се гради по тврдој основи (**ѡтѡ-е, старѡ-е, кнѡ-е**, дакле са првом палатализацијом). Поред именица, овако се мијењају и придјеви у неодређеном виду, по мекој (-jǫ-: **ниѡ-ъ, ѡловѡ-ъ** ...) или тврдој (-ǫ- **хѡѡ-ъ, крѡѡ-ъ** ...) варијанти.

По **ǫ-основама** мијењају се малобројне (8-9) именице само мушког рода – двосложне (Нј. -ъ, Гј. -оу): **мед-ъ, лед-ъ, дом-ъ, врѡѡ, волѡ, полѡ, садѡ, сынѡ** (раније су се мијењале и **санѡ, чинѡ, ѡдѡ, дарѡ, радѡ**). Већ у стсл. језику су у колебању и прилазе -ǫ/jǫ- основама попримајући њихове наставке.

Основе -ǫ-: Већ у стсл. ова је промјена сва у колебању – у процесу прелажења у основе на -ǫ-, чије наставке прима, али којима (мада рјеђе) и даје своје наставке, нпр. Иј. **сынѡмѡ > сыномѡ**, Лмн. **сынѡхѡ > сынохѡ**...

Основе -ǣ- м. рода представљају непродуктиван тип промјене (Нј. -ъ, Гј. -и), крајњи сугласник основе није палаталан као код -jǫ-основа (**голѡ бѡ, гостѡ, господѡ**...).

Код ових основа могући су двојаки (чак и тројаки) наставци условљени редукцијом *и* испред *j*, нпр. НАмн. **голѡ биѡ > голѡ бѡѡ**; Гмн. **голѡ биѡ = golǫbijѡ > голѡ бѡѡ** /-ѡѡ = -ѡѡ/ > -ѡѡ /-ејѡ/ ...

По **сугласничким основама** м.рода мијењао се релативно мали број именица (са основом изведеном суфиксима –теп-, -еп-, -п-), нпр. **камен-**, **корѣн-**, **дѣн-**... Консонантске основе су у скоро свим стел. споменицима умјесто старог Нј. **камѣ** уопштиле стари облик Амн. **камень**.

Именице проширене **суфиксом –инѣ** у једнини, у једнини и двојини иду по основама на - ѓ- а у множини губе ово –инѣ и мијењају се као сугласничке основе, нпр:

Нј. гражданин-ѣ	Нмн. граждан-ѣ
Гј. гражданин-а	Гмн. граждан-ѣ

Именице на **–тел’-ѣ, –ар’-ѣ** ,у једнини и двојини иду по основама на -јѓ-, а у множини се мијењају као консонантске основе:

Нј. дѣлател’-ѣ	Нмн. дѣлател-ѣ
Гј. дѣлателѣ	Гмн. дѣлател-ѣ

Мека (-јѓ-) и тврда (-ѓ-) основа представљају по поријеклу варијанте једне исте основе. Крајњи сугласник палаталне (-јѓ-) основе, с обзиром да је био палаталан, условио је промјену непалаталних вокала (који су били наставци, у овом случају) иза себе углавном у палаталне вокале што је условило појаву различитих наставака. По том гласовном закону свако прасловенско *јо > *је (иза палаталног сугласника –ј-, вокал задњег реда *о* прелазио је у вокал префњег реда *е*, што значи да се вршила извјена асимилација по палаталности. Такође је и свако н’ѓ > н’ѣ, л’ѓ > л’ѣ ..., а јѣ > јѣ, нѣ > нѣ итд, па смо као однос добили свуда гдје је у питању однос тврда мека : основа (код именица сва три рода, замјеница, придјева) слједећи однос:

тврда основа	:	мека основа
		ѣ ѣ
ѓ		ѣ
ѣ		ѣ
ѣ		и
ѣ		и

Именице средњег рода

- Обрасце промјене погледати у табелама

По **–ѓ- (тврдој) варијанти** промјене мијењају се именице (Нј. **–ѓ сѣл-ѓ**; Гј. **-а**) са тврдим сугласником на крају основе, нпр. **лѣто, кѣро, мѣсо, сѣно** ...

По **–јѓ- (мекој) варијанти** мијењају се именице (Нј. **–ѣ, лиц-ѣ**; Гј. **–а**) код којих на крају основе стоји палатални сугласник (сугласник –ј-, односно јотовани сугласник или сугласници –ц-, -ѣ- > -з- добијени трећом палатализацијом, нпр. **полѣ, морѣ, сѣ дице, скровице, слѣнѣ** ...

Код ових именица може да дође до фонетских промјена везано за редукцију *и* испред *ј* и алтернације са полугласником:

Нј. **–иѣ: знамениѣ** // **–ѣѣ**; Гј. **–иѣ: знамениѣ** // **–ѣѣ**; Лмн. **–иѣѣ** // **–ѣѣѣ**,

Гмп. –ии /=ijъ/, **знамении** /znamenijъ/ > –ѣи /=ѣъ/, **знамен-ѣи** /znamenъjъ/ : –ѣи /=ејъ/, **знамен-ѣи** /=znamenějъ/... Иј. –икѣмь ... ,

или сажимање два и након испадања интервокалног j: –ии /=-iji/ у Лј. **знамении** /znameniji / > **знамении** /znamenii/ > **знамени**.

Сугласничке основе: С обзиром на завршетак НАВј. и проширење основе у осталим падежима (различитим основинским суфиксима) издвајају се у стсл. три варијанте ове деklinације:

1. у НАВј –а и са основом на –ен- (проширеном са –ен-) у осталим падежима:

Нј. им-а	брѣм-а	врѣм-а	плѣм-а	сѣм-а
Гј. им-ен-е	брѣм-ен-е	врѣм-ен-е	плѣм-ен-е	сѣм-ен-е
Дј. им-ен-и	брѣм-ен-и	врѣм-ен-и		

2. на –а у НАВј. и основом на –ат- у осталим падежима:

Нј. агн-а	ждрѣв-а	осл-а	отроч-а
Гј. агн-ат-е	ждрѣв-ат-е	осл-ат-е	отроч-ат-е
Дј. агн-ат-и	ждрѣв-ат-е ...		

3. на –о у НАВј. и основом на –ес- у осталим падежима:

Нј. неб-о	слов-о	ок-о	оуѣ-о	чоуѣ-о, кол-о, тѣл-о...
Гј. неб-ес-е	слов-ес-е	оч-ес-е	оуш-ес-е	...
Дј. неб-ес-и	слов-ес-и	...		

Иј. –ѣмь, Дмн. –ѣмъ, Лмн. –ѣхъ.

Код именица *око* и *оухо* врши се 1. палатализација (–к- и –х-) испред вокала предњег реда –е- (одн. испред –ес-). Ове двије именице имају старе облике двојине без основинског наставка –ес-: НАВдв. **очи**/ **оуши**, ГЛдв. **очию** / **оушию**, ДИдв. **очима** / **оушима** (ти су облици данас у српском језику задржани, али са значењем и као облици множине).

Именице женског рода

Мијењају се по следећим основама: –ā/jā-; –ĭ-, –ŭ / ѣ-, сугласничке –г-основе.

1. По –ā/jā-основама мијењају се именице женског рода (а има и именица м. рода са наставком –а у Нј. да се мијењају по овим основама и оне означавају лица мушког пола).

По тврдој –ā-варијанти мијењају се именице са Нј. –а (жен-а), Гј. –ы (жен-ы), са тврдим сугласником на крају основе: рѣка, молѣба, лѣпота, правѣда, глава, нога, рѣка, дѣска, оуѣѣха; владѣка, слоуѣга, вѣкѣвода..

По мекој –jā-варијанти мијењају се именице које у Нј. –а (доуш-а), Гј. –а (доуш-а), на крају основе стоји неки од палаталних сугласника (сугл. –ј-, односно јотовани сугласник или сугласници –ѣ-, –ѕ- (з) добијени трећом палатализацијом): **вола**, **доуша**, **сѣѣца**, **одѣжда**, **шиа**, **овѣца**, **тѣмѣница**, **сѣѣа**; **юноша**, **пиѣница**, **братиѣа**...

Посебну групу у оквиру меке варијанте чине именице које у Нј. имају наставак –ĭ и то: ж.рода изведене суфиксом –ѣни (**богѣн’и**, **рабѣн’и**...), суфиксом –ии, ж. и м.рода

(ладии, млѣнии; крѣмьчии ...). У осталим падежима не разликују се наставком од -ā/jā- основа.

-Код именица -ā –основа, са крајњим сугласником основе -к-, -г-, -х- врши се 2. регресивна палатализација испред -ѣ у ДЛј. и НАВдв: Нј. рѣ ка, ДЛј. рѣ цѣ ...

-Код именица на -ии, -ии срећу се одговарајуће промјене редукованог *и*, колебање *и/ѣ* (братиѣ / братѣѣ, -и / -ѣ , -ииѣ / -ѣѣ ...), као и сажимање -ии у -и (мариѣ / мари), у Иј. -оѣ , -ѣѣ > -ѣ (губљењем међусамогласничког -ј- и, потом, асимилацијом и сажимањем вокала).

Основе -й- представљају релативно бројну и продуктивну групу им.ж.рода са Нј. -ѣ (кост-ѣ), Гј. -и (кост-и); сол-ѣ, миш-ѣ ... Углавном су изведене од глаголских и придјевских општих дјелова: заповѣдѣ, рѣчѣ, печалѣ, данѣ, страстѣ, моцѣ, милостѣ, радостѣ...

У фонетском контексту испред *ј*, редуковано *и* алтернира са *ѣ*:

- иѣ (Иј) / -ѣѣ ; -ию (ГЛдв) / -ѣю,

-ии (Гмн) // -и; -ѣи // -ѣи, нпр. милост-ѣ ...

Самогласничко-сугласничке основе -ѣ-, -ѣ/ѣ- основе. по овим основама мијењају се малобројне менице ж.рода чији се основински наставак јавља у три облика:

Нј. -ѣ (<*ѣ), црѣк-ѣ; -ѣѣ- (<*ѣѣ), Гј. црѣк-ѣѣ-ѣ Дј. црѣк-ѣѣ-и ... пред самогласничким падежним наставцима и -ѣѣ- (<*ѣѣ) пред сугласничким наставцима, Дмн. црѣк-ѣѣ-мѣ.

Нј. боѣк-ѣ, Гј. боѣк-ѣѣ-ѣ... локѣ, любѣ, свекрѣ, смокѣ ...

Сугласничке основе ж.рода. по овим основама мијењале су се свега двије им.ж.рода: Нј. мат-и (матѣр-, Гј. мат-ѣр-ѣ, Дј. мат-ѣр-и ...), Нј. дѣшт-и, Гј. дѣшт-ѣр-ѣ... ѣ/ѣ

Измјене у систему промјене именица

Систем именичке промјене описан до сада у парадигмама у стсл. споменицима присутан је у знатно измијењеном смислу, тј. јавља се мијешање старих основа, њихово прегруписавање, утицај једних основа на друге позајмљивањем наставка и сл., на што је имало утицаја и једнакост наставака у неким падежима. Најкарактеристичније су сљедеће промјене:

1. Наставци им. м. рода -ѡ-основа (**градъ**) мијешају се са -ѣ-основама (типа **сынъ**);
2. Именице м.рода јѡ-основа (типа **мѡ жъ**) са именицама м. рода ѣ-основа (типа **гостъ**);
3. Именице м.рода ѣ-основа (**гостъ**) са сугласничким (**дѣнъ**);
4. Именице ж. рода на -ѣ- (**данъ**) са основама на сугласник (типа **мати: цркъы**);
5. Именице ср. рода ѡ-основа (**мѣстъ**) са сугласничким основама (типа **слово**).

Промјене забиљежене у стсл. су, нпр.:

- 1) Гј. код ѡ-основа: **родоу· дльгоу** (= ѣ-основама); Дј. **рабови· богови· петрови ...** (=ѣ-основама); Нмн. **доухоуе** (=ѣ-основама).

Код ѣ-основа Гј: **сына· врѣха** (=ѡ-основама); Дј. **сыноу· домоу** (=ѡ-основама); Иј. **домомъ· сыномъ** (=ѡ-основама, али може овдје бити у питању и вокализација полугласника <**сынъмъ**, тако и у Лмн. **домоухъ**).

- 2) Код -ѣ- основама облици **господю** (=јѡ-основама) и Дј; Дмн. **господемъ** (< -ѣмъ или утицај -јѡ-основа); Дмн. **гостемъ**; Лмн. **гостехъ** итд.

Код јѡ-основа у Дј **ножъмъ** (=ѣ-основама умј. **ножемъ**); Нмн. **вождиѣ** (=ѣ-основама, умј. **вожди**).

- 3) Код консонантских основа преузети наставци од ѣ-основа, нпр. **камен-и** (= **дѣн-и**), умј. **камене**.

- 4) Утицај ѣ-основа именица женског рода на консонантске основе, нпр. у Гј. **матери** (умј. **матер-ѣ**), **крѣв-и**; **любѣви·** и Лј. **црѣкѣв-и· смокѣв-и**; и Гмн. **крѣви** (умј. **крѣвъ**).

- 5) До губљења одлика S-основа и утицај ѡ-основа огледа се, прије свега, у једнини, па се јављају облици: Гј. **ока· тѣла· слова**; Дј. **небоу· тѣлоу**; Иј. **окомъ· чоудомъ·** Лј. **оцѣ· тѣлоу** Нмн. **кола**; Гмн. **колъ**; Дмн. **тѣломъ**.

Стсл. споменици свједоче на тај начин о почетку распада компликованог прасловенског система промјене и новој прераспођели наставака.

Осим ових морфолошких промјена, стсл. споменици одражавају и замјену старе једнакости АН, код именица м. рода када је у питању живо, једнакост у ГН (промјена која је досљедно данас нпр. извршена у српском језику): **брата· оученика· оѣца**. Ово је условило и појаву једнакости АГ и код им. ж. рода код сугласничких и самогласничко-сугласничких основа, нпр: **матере· свекрѣве...**

ВЈЕЖБЕ

Именице

Да бисмо одредили основе именица у старословенском (с обзиром на стари индоевропски основински наставак), неопходно је да знамо наставак у номинативу и генитиву једнине. Будући да студенти као основну литературу користе књигу *Старословенски језик* Светозара Николића, познато им је да се на крају књиге (иза текстова на којима вјежбамо) налази *Речник* непознатих ријечи, што ће олакшавати њихов рад.

Анализираћемо неколико реченица из књиге, у којима ћемо одредити основу, род број и падеж именица:

- *І начатъ нѣтъ прѣтъчѣмъ глѣтъ вѣноградъ члѣкъ насаднѣ і ограднѣ і оплотомѣ і ископа точнѣ і создѣ стапѣ і вѣдастѣ і тажатеѣмъ і отидѣ* (стр. 221, Маријино јеванђеље, По Марку, гл. 12, реченица 1).

У овој реченици именице су болдоване. Да бисмо одредили основе, провјерићемо како су дате у *Речнику*, тј. какав им је наставак у ном. и ген. једнине:

прѣтъчѣ, -а; вѣноградъ, -а; члѣкъ, -а; оплотъ, -а; точнѣ, -а; стапѣ, -а; тажатеѣ, ѣ;

Примјећујемо да меница *прѣтъчѣ* има наставак -а у номинативу једнине и да је испред тог падежног наставка сугласник **ч** као крајњи сугласник основе. Знамо да је то **ч** у стсл. било палатално, што нас даље упућује на закључак да су у питању именице женског рода меке промјене, тј. -jā- основа, а у прилог томе свједочи и генитив једнине који има наставак -а.

Да бисмо одредили падеже, неопходно је да знамо промјене дате у табелама, а од велике помоћи нам је и превод реченице (а можемо је превести захваљујући речнику). Буквалан превод ове реченице би био: *И поче им причама причати, виноград човјек засади и огради га оградом, и ископа пресу (виноградарску) и сазиде стуб, и даде га тежацима (виноград) и отиде.*

Значи, именица *прѣтъчѣмъ* у овој реченици је дата у инструменталу множине, што свједочи и наставак -амъ, који именице женског рода -jā- основа имају само у том падежу. А да је у питању инструментал можемо видјети и из већ наведеног превода. Овдје се нећемо освртати на основна значења падежа у савременом српском језику, која такође олакшавају одређивање падежа и у стсл. јер рачунамо да то студенти већ знају.

Даље имамо именицу *вѣноградъ*, -а. Видимо да је у питању именица мушког рода која у номинативу једнине има њ, а у ген. једн. -а и крајњи сугласник основе је тврд (**ѡ**), па на основу тога закључујемо да је у питању именица мушког рода -ѡ- основа. Међутим, овдје падеж не можемо одредити без посматрања цијеле реченице или синтагме, јер именице мушког рода поменутих основа имају облички исти номинатив и акузив једнине, па нам ту наставак није пресудан. Према томе посматраћемо цијелу синтагму *вѣноградъ члѣкъ насаднѣ*. Значи, готово исто гласи и на савременом српском језику: *виноград човјек посади*. Јасно нам је да је *човјек* у овој реченици субјекат, а *виноград* објекат, и да је ово **прави граматички субјекат дат у номинативу једнине**, а именица *виноград* врши функцију **правог објекта датог у акузиву једнине** (шта човјек посади? посади виноград).

На сличан начин одређујемо и именицу *чловѣкъ*. У питању је именица мушког рода која у номинативу једнине има *ѣ*, а у ген. једн. *-а* и крајњи сугласник основе је тврд (*к*), па на основу тога закључујемо да је у питању именица мушког рода *-ѡ-* основа. Падеж смо већ рекли да је номинатив једнине.

Именица *оплотъ*, *-а* може се лако анализирати на основу претходно објашњеног. Јасно нам је, на основу ном. и ген. једн. да је такође у питању именица мушког рода *-ѡ-* основа. У реченици је дат облик *оплотоу*. Значи падежни наставак је *-оу*. Ако погледамо у табелу, видјећемо да тај наставак именице мушког рода *-ѡ-* основа имају само у инструменталу једнине (с тим што је сличан наставак у дативу множине, али са крајњим тврдим полугласником). Да је у питању инс. једн. свједочи и превод реченице (огради га *оградом* – чиме га огради? Видимо да је у питању инструментал средства).

Сљедећа именица је *точило*, *-а*. На основу номинатива који на крају има вокал *-о*, закључујемо да је у питању именица средњег рода, а будући да је у генитиву наставак *-а* (и то без икаквог проширења основе), јасно нам је да је именица средњег рода *-ѡ-* основа. Да бисмо одредили падеж, не можемо се ослонити само на падежне наставке, јер код именица средњег рода облички су исти ном, вок. и акуз. једнине. Ако посматрамо цио контекст реченице *човјек... ископа **точило***, јасно нам је да је овдје именица *точило* прави објекат и да је дата у акузативу једнине.

На основу претходних примјера и наставака у номинативу и генитиву именицу *стѣпъ*, *-а*; лако одређујемо као именицу *-ѡ-* основа. Падеж такође одређујемо на основу синтагме *човјек... ископа **точило** и соудъ* *стѣпъ*. Видимо да је и овдје именица *стѣпъ* дата у акузативу једнине и да је у питању прави објекат. Не можемо се само ослањати на наставак јер су облички код именица мушког рода (које означавају неживо) једнаки ном. и акузатив, зато треба посматрати цијелу конструкцију и покушати превести реченицу ако није довољно јасна.

Сљедећа именица је *тажатеѣ*, *и*. Као што је већ у предавањима појашњено, именице мушког рода на *-телѣ* у једнини и двојини се мијењају као именице *-јѡ-* основа, а у множини као консонантске основе. У наведеној конструкцији *...вѣдастѣ і тажатеѣ і отидѣ*, наведена именица је у дативу множине (*даде га [виноград] **тежацима** и отидѣ*). Овдје је важно појаснити и да је вокал *е* у наставку *-ѣ* настао вокализацијом полугласника предњег реда, који је био у јаком положају (промјену именице на *тѣ* погледати у књизи код С. Николића).

По истом принципу одредићемо основе, род, број и падеж именица у сљедећој реченици:

- *азъ же глѣжъ вамъ · ꙗко вѣсѣкъ нже вѣзърте на женѣ съ похотнѣ · юже любн сътвори съ неѣ въ ѿдци своѣмъ* (Маријино јеванђеље, По Матеју, гл. V, реч. 27–32, реченица 28). Превод би био: Ја вам говорим да свако који погледа на жену са пошудом, прељубу чини с њом у срцу своме.

Будући да смо већ објаснили шта нам је потребно знати при одређивању основа, нећемо се на том дијелу овдје задржавати. У рјечнику су болдоване именице дате на сљедећи начин:

жена *-ѣ*; похотѣ *-і*; любн *-ѣ*; сръдце *-а*.

Значи прва именица у датој реченици *женѣ* јесте именица женског рода, а с обзиром на то да јој је крајњи сугласник основе (*н*) тврд и да се у номинативу завршава на вокал *а* (жен *-а*) а у генитиву има наставак *-ѣ*, јасно нам је да је у питању именица ж. рода *-ѣ-* основа. Овдје је употријебљена у акузативу једнине, што се закључује на основу наставка

ж (као и на основу датог превода) јер је у питању објекат са предлогом *на* (свак који погледа *на жену...*).

съ похотнѣ: На основу номинатива (похотѣ) чија се основа завршава на тврди сугласник (*т*) и генитивног наставка *и*, примјећујемо да је у питању именица -ѣ- основа. Међутим, знамо да су именице ових основа могле бити и женског и мушког рода, па уколико нисмо сигурни којег је рода именица била у стсл., може нам помоћи и ознака за род дата у рјечнику. У овом случају имамо ознаку *f.*, што је заправо латинска скраћеница за женски род – *genus femininum*¹). Падеж у датој реченици је инструментал и број је једнина, што закључујемо на основу наставка -ѣ, као и на основу контекста и превода (*с пожудом*).

любн: Номинатив са окрњеном основом любн, и генитивни наставак са проширењем – ѣѣ, упућује нас на закључак да је у питању именица женског рода самогласничко-сугласничке основе -ѣ-, -ѣ/ѣ-. У рјечнику нам је објашњено да конструкција любн створи значи *прељубу створи/учини*, за разлику од уобичајеног значења именице любн ~ љубав. Такође, у књизи нам је такође објашњено (т. 229) да у овој конструкцији имамо облички номинатив (тј. наставак *и*) а значењски акузатив (шта створи? створи прељубу? – акузатив објекта).

къ ѣдци: На основу номинатива срьдѣ (у којем је крајњи сугласник основе *ц* мек био у старословенском и на основу обличког наставка *е*), и генитивног наставка -а, закључујемо да је у питању именица средњег рода -јѣ- основа. Предлошко падежна веза къ ѣдци (*у срцу*) указује да је у питању локатив једнине, на шта указује и наставак *и* именица -јѣ- основа, као и реченични контекст ове синтагме (означава локацију, тј. мјесто вршења радње).

Укратко ћемо представити још двије реченице, одређујући основу, род, број и падеж именица без додатних појашњења, јер с обзиром на претходно речено, подразумевамо да је поступак јасан.

- ꙗ отъвѣштавъ снѣдонѣ рече емоу • наставникѣ об ноштѣ въсѣ троуждѣше сѧ • не ѣхѣмъ ннѣсоже • по глѣу же твоѣмоу вѣврѣжемъ мрѣжа
снѣдонѣ, -а; наставникѣ -а; гласѣ -а; мрѣжа -а
снѣдонѣ – номинатив једнине м. рода, -ѣ- основа
наставникѣ – вокатив једнине, м. рода, -ѣ- основа
ноштѣ – именица женског рода, -ѣ- основа, акузатив.једн.
глѣу – локатив једн. м. рода, -ѣ- основа
мрѣжа – -ја-, ж.р. ак. множ.
- рече господѣ всакѣ нже слыштѣ мн словеса и творитѣ ѧ оуподобѣлѣ его мжжеви мждроу • нже створи храмѣ свѧ на камене
господѣ – -ѣ- м.р. ном.једн;
словеса – -ѣ- с. р. –с- основе ак. мн.
мжжеви – мжжѣ-а -ја- м. р. али преузела наставак од ѣ, м. р. дат. једн.
храмѣ-а – -ѣ- м. р. ак. једн.

¹ За мушки род латинска скраћеница је *m*: *genus masculinum*, а за средњи род ознака је *n* – *genus neutrum*.

камы, камене – м. р. –н- основе сугласничке, лок. једн.

За колоквијум и испит (изузев овдје анализираних) провјежбати слjedeће реченице из књиге:

Зографско јеванђеље, По Луки гл. II 1–7, па из овог дијела 1. и 7. реченицу (стр. 205); гл. II 25–31, из овог дијела 27, 29, 30 (стр. 206); V гл. 2. реч. (стр. 206), По Марку гл. I/1–9, реченица 2 (стр. 209); По Јовану гл. II/13–16, реченица 14 (стр. 210); По Јовану гл. X/1–16, реченице 11 и 12 (стр. 214);

Маријино јеванђеље: По Марку гл. XII/1–8, реч. 2 (стр. 221),

Савина књига: По Матеју гл. VII/24–29, реч. 24, 25.

За вјежбање: промијенити по падежима слjedeће именице: зракъ, прахъ, плащъ, покон, ледъ, голѣбъ, пламъ, вино, слъньце, пазоухо, сѣла, козъла, чоудо, рѣка, црькы, мрежа, ноштъ

ЗАМЈЕНИЦЕ (Предавања)

У старословенском се замјенице – према томе да ли се морфолошки разликују или не разликују по роду – обично дијеле на двије групе. У првој су оне којима се род ријечи не разликује и које се односе на неко лице ЛИЧНЕ, а у другој групи су оне које разликују род – НЕЛИЧНЕ.

Замјенице имају посебан тип промјене – замјеничку деклинацију – која се код већине замјеничких врста и облика разликује од именичке. Личне замјенице имају своју посебну деклинацију, неличне се замјенице углавном мијењају по општем типу замјеничке деклинације, а извјестан број неличних замјеница мијења се као придјеви неодређеног или одређеног вида или се колеба између именичке и замјеничке деклинације.

Личне замјенице

То су: Л.з. за 1. лице – **аз-ѣ** (**ѡзѣ** - рјеђе), **мы, вы**;

л. з. за 2. лице – **ты, вы; ва**; повратна замјеница за свако лице **са** .

Личне замјенице 1. и 2. лица (у јед, мн. и дв.) имале су различиту основу у номинативу и косим падежима (Н. **аз-ѣ** , Г. **мене** ... Н. **мы** , Г. **насѣ**; Н. **ты**, Г. **тебе...**). Промјена је дата у табелама (видјети).

Облици Д. **ми** / **ти** / **си** // **ны** / **вы** били су у стсл. енклитички, не носе акценат већ се акцентом наслањају на претходну ријеч која је носилац акцента (*помогни ми, дадохте ти*) па се нијесу могле употребљавати са предлозима (ни предлози немају акцента, проклитике су, наслањају се акцентом на ријеч иза себе, нпр. *са женом*, па како ни предлози ни замјеничке енклитике немају акцента то је нормално што се не могу употребљавати заједно), немогуће је нпр. **према ми (према мѣнѣ, мени)* или **ка ти*.

Облици акузатива **ма** / **та** / **са** // **ны** / **вы**, архаичне су форме и нијесу енклитике у стсл. језику, зато су се могле употребљавати и у конструкцији са предлогом (нпр. **даждѣ имѣ за ма и за са** Сав. књ.), а и данас у дијалектима је позната употреба ове замјенице уз предлог (што је доказ да није била енклитичка), нпр. *не зна за се*, али и енклитичка: нпр. *Гледа ме*. Форме **мене/ тебе/ себе** // **насѣ / васѣ** по поријеклу су генитивне. Првобитно је Г имао само дуге, а А само краће форме. Касније долази до употребе обје форме и у А и у Г.

У функцији личне замјенице за треће лице употребљавала се у старословенском показна (анафорска) замјеница која је указивала на претходну ријеч (нпр. **вѣ оно врѣмѣ призѣва исоусѣ оученикѣ своѣ и рече имѣ**). Н те замјенице гласио је **и, ѡ, к** (*јѣ, *ја, *је), у старословенском се не јавља у самосталној употреби, а као Нј. личне замјенице 3. лица употребљавају се показне замјенице: **онѣ / она / оно; тѣ / та / то, сѣ / си / се**. За косе падеже употребљавала се анафорска замјеница која се мијењала по некој варијанти промјене: Г. **кѡ**, Д. **кмоу**... И. **имѣ** (промјену видјети у табелама). У вези са предлозима ова замјеница добија сугласник **н-**, у почетку од предлога **вѣн-, кѣн-, сѣн-**, нпр. Д. **кѣн кмоу, кѣн имѣ** /=јѣтѣ/ А. **вѣн и** /=јѣ/, И. **сѣн имѣ** /=јѣтѣ/ ... Касније се

Неличне замјенице

Ове замјенице, као и придјеви, имају три граматичка рода, осим замјенице **БЪТО** и **ЧЪТО**.

Највећи број замјеница мијења се по општем замјеничком обрасцу промјене. као и именице м. и ср. рода (-о/-јо-основа) и ж.р. –а/ја-основа, и неличне замјенице се могу мијењати по ТВРДОЈ или МЕКОЈ промјени са истим самогласничким измјенама и алтернацијама: њ : њ̣ · о : е · к̣ : и · љ : љ̣.

По ТВРДОЈ варијанти у Нј имају наставке **-ѣ, -а, -о** (**т-ѣ, т-а, т-о**) са тврдим сугласником на крају основе (у овом случају **т-**) и са тематским вокалом **-о/-ѣ**: Гј. **т-о-го**, Дј. **т-о-моу...** Иј. **т-ѣ-мѣ** , Гмн. **т-ѣ-хѣ**(промјену видјети у табели.

МЕКА варијанта промјене има у Нј. наставке (**Ћ** · **Д** · **Е**) **НАШ-Ћ**, **НАШ-Д**, **НАШ-Е**, са меким сугласником на крају основе (у овом случају –**Ш**–) и са тематским вокалом –**Е**–/–**И**–: Гј. **НАШ-Е-ГО**, Дј. **НАШ-Е-МОУ**...Иј. **НАШ-И-МЬ**, Гмн. **НАШ-И-ХЪ** (даље промјену видјети у табелама).

- показне замјенице: **тѣ** | **та** | **то** · **онѣ** ... **овѣ**...
- замјенице изведене суфиксом –к-: **такѣ**... "takav", **сикѣ** .. "ovakav", **какѣ**... "kakav", **ѣкѣ**... "kakav", **всѣ**... "svaki" - kod kojih se ispred nastavaka (**ѣ** и) vrši 2. regresivna palatalizacija: Ij. **тацѣмѣ**, Nmn. **таци**, Gmn. **тацѣхѣ**.
- замјенице сложене са постпозитивним чланом: **тѣжде**; **тогѣжде** ... **такѣжде** ... **никакѣжде** ...
- замјенички придјиви и бројеви: **самѣ** | **сама** | **само** · **инѣ** ... "drugi" **ѣдинѣ** ...

- присвојне замјенице: **МОИ ... ТВОИ ... НАШЕ ... ВАШ ... СВОИ ...**
- присвојно-упитно-неодређена замјеница: **ЧИИ ...**
- углавном и показна замјеница: **СЪ"ovaj" | СЕ | СИ ,`rod.**

промијене:

Замјенице **всь** и **сиць** имају једне облике по мекој (у једнини – осим инструментала који је по тврдој варијанти): G j. **всь-ѣ-го** Dj. **всь-ѣ-моу** ... Ij. **всь-ѣ-мь** ... U mno`ini se mijewa po tvrdoj varijanti (osim u N/A), Gmn. **всь-ѣ-уъ**

Мјешовиту промјену замјеница – по замјеничкој, именичкој или сложеној придјевској деklinацији имају замјенички придјеви на –**ликъ**: **толикъ**• **коликъ**• **кликъ**• **селикъ**• као **и мѣногъ**• **тоуждъ**•

imeni~ka zamjeni~ka slo`ena pridjevska

Нј. **толик-ъ**• **толик-ъ-и**

Гј. **толик-а**• **толик-ого**• **толик-а-кго**

Дј. **толик-ъ**• **толик-омоу** **толик-оу-кмоу**

Само по именичкој деklinацији мијења се замјеница: Нј.**ктеръ** (*jedan, neki*), Гј.**ктер-а** Дј. **ктер-оу** ...

По именичкој и сложеној придјевској деklinацији (као придјеви неодређеног и одређеног вида) мијењају се: **таковъ** | **такова** | **таково**• **каковъ** ... **сицевъ**• **истъ** ...

Само по сложеној придјевској деklinацији (као придјеви одређеног вида) мијењају се: **которѣи**... **въстачьскѣи**... **дрогѣи** ... **прочии**...

ЗАМЈЕНИЦЕ (ВЈЕЖБЕ)

Да бисмо у реченицама препознали замјенице и одредили о којим замјеницама је ријеч и како се мијењају, неопходно је добро савладати теорију предочену у претходно изложеним предавањима, као и у литератури датој на почетку године. Подсјећања ради напоменућемо да личне замјенице имају своју посебну деklinацију, а неличне се углавном мијењају по општем типу замјеничке деklinације, при чему се извјестан број неличних замјеница мијења као придјиви неодређеног или одређеног вида или се колеба између именичке и замјеничке деklinације. Неличне замјенице, као и придјиви, имају три граматичка рода (нпр. *он, она, оно*), осим замјенице **кѣто** и **чѣто**. Највећи број замјеница мијења се по општем замјеничком обрасцу промјене, у оквиру које се разликује ТВРДА (с наставцима **ъ, а, о**, у ном. једн. м., ж. и ср. рода и тврдим крајњим сугласником основе) и МЕКА варијанта (с наставцима **ь, а, е** у ном. једн. м., ж. и ср. рода и меким крајњим сугласником основе). Промјена замјеница, изузев у књизи С. Николића, дата је и у табелама приложеним уз предавања.

Овом приликом ћемо за потребе студената анализирати неколике реченице:

- рече господѣ всакѣ нже слыштѣ мн словеса и творитѣ ѿ оуподобѣх его мжжеви мждроу • нже створи храмѣ свои на камене

всакѣ – свак, општа замј. ном. једн. м. р. тврда варијанта (будући да је крајњи сугласник основе тврд, а у ном. једнине има полугласник задњег реда)

нже – односна замј. м. р. ном. једн.;

мн – дат. једн. лична замј. прво лице једнине, енклитички облик;

ѿ – анафорска замј. ср. р. ак. мн.;

его – анафорска замјеница ак. једн. м. р.;

свои – присвојна. општа замјеница, ак. једн. м. р. мека варијанта.

- И аште десна **твоѣ** ржка съблажнаатѣ **та** оусѣци **ѣж** и врѣзи отѣ **себе**

твоѣ – ном. једн. присв. замј. ж. р. мека варијанта;

та – ак. ј. лична з., друго лице једнине, енклитички облик;

ѣж – анаф. з. ж. р. ак. једн.;

себе – ген. повр. замј.

- азѣ же глѣхъ вѣмѣ • ѣко вѣсѣкѣ нже вѣзѣрнѣ на женѣ съ похотнѣж • юже любн сътвори съ неѣж вѣ ѣрѣци своимѣ

вѣмѣ – лична замј, друго лице мн. датив, ортотонички облик;

вѣсѣкѣ – општа. з., ном. једн. тврда промјена;

иже – ном. једн. једн. односна м. р.;

неѣж – инс. једн. анаф. з. ж. р.;

своемъ — присв. општа. лок. једн. ср. р.

Одредити род, број, падеж, лице (ако разликује) и тип промјене замјеница у следећим реченицама:

- азъ есмь пастырь добрый · пастырь добрый полагаетъ дошъ своихъ за овца
- оубоже нашъ нже си на небехъ да сѣтъ сѧ нма твое · да прндетъ црествие твое · да бодетъ волъ твоъ ѣко на небс и на земли
- и прнстѣпише къ нѣмоу народи мнози · иджше съ собою хромы · нѣмы · слѣпы бѣсны · и нны многы
- ѣкоже есть писано въ пророцѣхъ · се азъ посълѣхъ ангелъ мой · прѣдъ лицемъ моимъ
- а нанѣнникъ нже нѣстъ пастиръ · емоу же не сѣтъ овца своихъ · виднть влъка граджца ·
- аще же око твое десное съблажнаатъ тѧ · нзыми є и врѣзи отъ тебе · оунѣ бо ти есть да погыблетъ єдинъ оудъ твоихъ · а не вьсе тѣло твое въврѣжено бждетъ въ кеонж.

Промијенити по падежима замјенице вашъ и онъ (сва три рода).

ПРИДЈЕВИ (Предавања)

У старословенском, као и у српском језику, у зависности од значења и употребе код придјева разликујемо два вида или облика:

1. **неодређени** (кратак, прост) који се мијева као именице, нпр:

Нј.м.р. **БОГАТ-Ъ**, (=градъ), Нј.ср.р. **БОГАТ-О**, ж.р. **БОГАТ-А**; (=жен-а)

Гј. м.р. **БОГАТ-А**:

БОГАТ- Ы

Dj. **БОГАТ-ОУ** ...

БОГАТ-Ѣ

2. **одређени** (дужи, сложен), нпр:

Нј.м.р. **БОГАТ-Ъ-И** || **БОГАТ-Ы-И** sg.г. **БОГАТ-О-К** \.г. **БОГАТ-А-ПА**

Gj. **БОГАТ-А-КГО**

БОГАТ-Ы-□

Придјеви **неодређеног вида** мијењају се по именичкој деклинацији (у м. и ср. р. као именице ђ/јѡ -основа, а у ж.роду као именице ā/jā –основа. Значи, и придјеви, као и именице могу имати двојаку основу: са тврдим или меким сугласником (сугласничком групом) на крају основе испред падежних наставака, нпр:

м.р. ср.р.

Нј. **НОВ-Ъ** **НОВ-О** дакле, мијења се као **ГРАД-Ъ**, **ГРАД-А**, **ГРАД-ОУ**...

Гј. **НОВ-А** ... **СЕЛ-О**...

Лј. **НОВ-Ѣ**

ж.р.

Нј. **НОВ-Ъ** дакле, мијења се као **ЖЕН-А**, **ЖЕН-Ы** , Лј. **ЖЕН-Ѣ** ...

Гј. **НОВ-Ы** ...

Лј. **НОВ-Ѣ**

а **нищ-** , с обзиром да је палатална сугласничка група на крају основе, мијењаће се по некој варијанти:

Нј. **НИЩ-Ъ** **НИЩ-Ѣ** дакле, мијења се као **ВРАЧ-Ъ**, **ВРАЧ-А**, Лј. **ВРАЧ-Ѣ** ...

Гј. **НИЩ-А** **ПОЛ-К** ...

Лј. **НИЩ-ОУ**

ж.р.

Нј. **НИЩ-А** дакле, мијења се као **ДОУШ-А**, **ДОУШ-Ѣ**, Лј. **ДОУШ-И**...

Гј. **НИЩ-Ѣ** ...

Лј. **НИЩ-И**

Код придјева са -К-/-Г-/-Х- на крају основе врши се 2. регресивна палатализација испред *јата* у Лјм. и ср., и ДЛј. и НАВдв. ж.рода, испред -и у Нмн. м.р. и **Ѣ** у Лмн. м.р.

Само именску промјену у стсл. имају присвојни придјеви на **-овъ** (прг. **петровъ**) и **-инъ** (прг. **мариинъ**). Осим тога, у стсл. је веома продуктиван начин грађења присвојних придјева суфиксом **-j-** који се додаје на завршни сугласник именичке основе и јотује га:

кленъ → **клен** + /jъ/ > **клен'-ъ** : **аврамъ** → **аврам** + /jъ/ > **аврамл'-ъ**.

старъць : **старчъ** · **орълъ** : **орл'-ъ** · **оученикъ** : **оученичъ**

овъць : **овъчъ** · **иованъ** : **иован'-ъ** (i danas *Jovawdan* = *Jovanov dan*, *Ivawdan*, kao ostaci starog na~ina građewa prisvojnih pridjeva).

Придјеви **одређеног вида** мијењају се по нарочитој сложеној придјевској деклинацији. Ова деклинација је спој именичке и замјеничке деклинације: настала је срастањем у једну ријеч именичког облика придјева и одговарајућег облика анафорске замјенице Nj. *jъ (m.rod), *ja (`.rod), *je (sr.rod).

И у оквиру сложене придјевске деклинације, према разликама у именичкој промјени, издвајају се такође двије варијанте - тврда и мека:

	м.р.	ср.р.	ж.р.	м.р.	ср.р.	ж.р.
Нј.	нов-ъ-и	-ъ-и;	нов-а-па;	нищ-ъ-и	-и-и; нищ-е-к	нищ-а-па
Гј.	нов-а-кго		нов-ъ-□		нищ-а-кго	нищ-а-□
Дј.	нов-оу-кмоу		нов-ѣ-и	;	нищ-оу-кмоу	нищ-и-и...

(даље, видјети у табелама).

Прасловенска иновација у сложеној придјевској промјени односи се на падежне завршетке у којима је замјенички дио првобитно садржао два сугласника j : Gj. `г. **к□**. Dj. **ки** /=jejъ/, гдје је дошло до редуковања првог слога **к** па се је само други дио додавао приликом грађења придјева **одређеног вида** (-□ и Gj. i -и и DLj.).

Првобитно је веза између именичког облика и анафорске замјенице била механичка и јасно рашчлањива, али касније – услед гласовних и других промјена – извршене су одређене модификације, па је тако створен засебан, нов тип деклинације. То значи да су дводјелни падежни завршеци сложене придјевске деклинације измијењени већ у прасловенском, што је још више нашло одраза у старословенском. Тако, нпр. у падежима: Gj. **-акго** (gubqewem intervokalnog -j-) > **-аго** (asimilacijom vokala)> **-ааго** (kontrakcijom vokala)> **-аго**

Dj. **-оукмоу**> **-оуемоу**> **-оуоуемоу**> **-оу моу**

Ij. **-ъимъ**> **-ъыимъ**> **-ымъ**/ **-имъ**

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИДЈЕВА

КОМПАРАТИВ:

Гради се на два начина:

1. Наставцима **-и**и (м.р), **-ъши** (ж.р), **-ѣ** (ср.р) у Нј. и **-ъш**- за проширење основе у осталим падежима (уз јотовање основинског сугласника), нпр:

лютъ → Nj. m.r. **люции** /< **лют** - **ји**/ ; `г. **люцьши**; sr.rod: **люце**

osnova za kose pade`e: **люцьш-**

Овај начин грађења ограничен је на мањи број придеја и то: а) изведених суфиксом -ѣкѣ: -окѣ, -ѣкѣ: вѣсокѣ → вѣши ... широкѣ → ширѣи. лютѣ. хѣдѣ. грѣѣ ... :

б) извјесних простих неизведених придеја:

2. Наставцима: -ѣи (м.р), -ѣиши (ж.р), -ѣи (ср.р) у Нј. и у осталим падежима основа се проијује -ѣиш-, нпр:

	м.р.	ср.р.	ж.р.
Нј. нов-ѣ:	нов-ѣи.	нов-ѣи	нов-ѣиши.
Гј.	нов-ѣиш-акго	нов-ѣиш-ѣи	нов-ѣиш-ѣи ...

итд. Ово је продуктивнији тип. Компаратив на овај начин граде многи неизведени придеји, нпр: простѣ. старѣ. юнѣ. мѣ дрѣ. длѣгѣ ... али и изведени, нпр: грѣшѣнѣ. длѣжѣнѣ. свѣтѣлѣ. тѣнѣкѣ...

Код придеја на -к/г/х- на крају основе испред наставка -ѣи врши се 1. палтализија и промјена ѣ > а: горѣкѣ : комп. горѣи < горѣѣ < *горѣѣи.

И компаратив се, као и непоређени придеји, мијења по именичкој (у неодређеном виду) и сложеној придејској деклинацији (у одређеном виду):

	м.р.	ср.р.	ж.р.
Н. болѣи	болѣи	болѣи болѣи	
Г.	болѣи болѣи	болѣи болѣи	
Д.	болѣи болѣи	болѣи болѣи ...	
	imenska pr.// pridj. promj.	imenska pr.// pridj. promj.	

СУПЕРЛАТИВ

Изражава се на више начина:

а) префиксном рјечцом НАИ + компаратив: наискорѣ.

б) обликом компаратива у вези са Гмн. замјенице вѣѣхѣ : вѣѣхѣ мѣи .

в) помоћу прилога са значењем врло, веома - обично сѣло, или префиксом прѣ-: прѣѣѣкѣ .

ПРИДЈЕВИ (Вјежбе)

Као што је већ речено у тексту предавања, придјев **неодређеног вида** мијењају се по именичкој деklinацији (у м. и ср. р. као именице *ѡ/јѡ* основа, а у ж. роду као именице *ā/jā* основа). Према томе, и придјеви могу имати двојаку промјену: са тврдим или меким сугласником (сугласничком групом) на крају основе испред падежних наставака. За разлику од њих, придјеви **одређеног вида** мијењају се по нарочитој придјевској деklinацији, која представља спој именичке и замјеничке деklinације: настала је срастањем у једну ријеч именичког облика придјева и одговарајућег облика анафорске замјенице **jъ* (m.rod), **ja* (̑.rod), **je* (sr.rod) (промјену видјети у књизи). Нпр. придјев неодређеног вида мушког рода *новъ* + н. ј. анафорске замј. м. р. н [чита се *jъ*] > *новън*. Овдје ће полугласник задњег реда испред **j* бити у напрегнутом положају и прећи у *ъ*, па ће номинатив једн. мушког рода придјева одређеног вида имати облик *новън*. Као што видимо, по крајњем тврдом сугласнику основе (в) и полугласнику задњег ред у ном. ј. у питању је тврда промјена. Код меке промјене поступак је сличан, нпр. узмимо неодређени придјев м. р. *ништъ* (сугласничка група *шт* у стсл. као што знамо је мека). На овај облик н. ј. *ништъ* додајемо анафорску замјеницу н и добијамо *ништън*. Овдје ће полугласник предњег реда испред **j* бити у напрегнутом положају и прећи у вокал *и*, па ће ном. м. р. одр. вида бити *ништн*. Номинатив једине женског и средњег рода добија се простим срастањем именичког облика неодређеног придјева и анафорске замјенице (нпр. *прост-а-ѡ прост-ѡ-ѡ*), ген. дат. једн. сва три рода се такође добијају механичким спајањем поменутих облика (погледати табеле).

Овдје ћемо одредити род, број, падеж и промјену придјева у неким реченицама из књиге:

- ꙗ прѣстѣпише къ нѣмоу народи мнози ꙗкоже съ собоу хромы ꙗ нѣмы ꙗ слѣпы бѣшю ꙗ нны многы.. (И приступише к њему народи многи, имајући са собом *хроме, нијеме* и *слијене* и многе друге)

Јасно нам је да је у питању исти падеж код свих болдованих примјера, као и да се сви мијењају по тврдом типу промјене будући да су крајњи сугласници основе у свим примјерима тврди (*м, н* и *н*). Такође, препознајемо да у у питању придјеви мушког рода акузатива множине неодређеног вида.

- И аште десна твоѡ рѡка съблажнаатъ та оусѡци ѡж и врѡзи отъ себе

десна – неодређени придјев, тврда промјена (крајњи сугл. осн. *н* је тврд), ж. род. ном. једине

- блаженни нишнѡ доухомъ ѡко тѣхъ ест црѣствѡе небескоѡ

нишни – одређени придјев, мека промјена (крјања сугл група щ мека), ном. множ. м. род.

небескоє – средњи род, тврда промјена (небеско, к је тврдо), одређени вид (небеско + є), ном. једн.

- ꙗ просвѣтє сѧ лицє єго ꙗко слънце · ꙗ ризы єго бѣша бѣлы ꙗко свѣтъ (И просвијетли се лице његово као сунце а хаљине његове бише бијеле као снијег.)

бѣлы – неодређени вид, тврда промјена, ж. род, ном. мн. (слаже се са именицом коју одређује – ризы – у роду броју и падежу).

Одреди род, број, вид, падеж и промјену болдованих придјева у сљедећим конструкцијама:

- Тебѣ **истиньоумоу** чкљюбьцю боу мы **грѣшньни** и **недостоиини** раби твои...
- Подобно естъ црѣство **нбское** члѣкоу **домовитоу**
- рече господь всакъ нже слыштѣ мн словеса и творитѣ ꙗ оуподобѣж єго мжжеви мждроу · нже створи храмъ скон на камене

Наведи номинатив, генитив и датив придјева **широкъ, чистъ, оубогъ** (укључујући и одређени и неодређени вид и сва три рода).

Испитна питања

1. Типови промјена у старословенском језику с обзиром на индоевропски основински наставак.
2. Типови промјене именица мушког рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере: илустровати помоћу НГј.).
3. Типови промјене именица средњег рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере: илустровати помоћу НГј.).
4. Типови промјене именица женског рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере: илустровати помоћу НГј.).
5. Разлика између тврде и меке промјене именица у стсл. језику (објаснити и илустровати примејрима).
6. Инструментал једнине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
7. Датив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
8. Генитив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
9. Инструментал множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
10. Локатив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
11. ГЛ.двојине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
12. Издвојити именице у сљедећим реченицама и одредити основе, род, број и падеж (списак реченица наведен је у претходно датом тексту).
13. ДИ двојине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).
14. Подјела замјеница с обзиром на значење.
15. Промјена личне замјенице 1.лица у једнини и множини.
16. Промјена личне замјенице 2.лица у једнини и множини.
17. Однос ортотоничких и енклитичких облика.
18. Промјена личне замјенице 3.лица у једнини и множини (шта је то анафорска замјеница).
19. Замјеничка деклинација, однос тврде и меке варијанте промјене.
20. Промијенити замјеницу (тврде или меке варијанте по падежима).
21. Како се мијењају пријдјеви (како неодређеног, како одређеног вида, шта је то придјевска деклинације). Илустровати помоћу НГДј.
22. Издвојити замјенице у тексту, одредити врсту, род, број, падеж, тип промјене, промијенити подвучену замјеницу у једнини, множини и двојини у мушком роду и објаснити шта је то заменичка деклинација, која је разлика између меке и тврде промјене.
23. Издвојити именице, замјенице и придјеве у датим реченицама (одредити род, број и падеж, за придјеве и вид) у којима се јављају у реченици; код именица одредити којим основама припадају и измијењати по падежима подвучену именицу; одредити врсту замјеница, тип промјене и измијењати по падежима подвучену именицу. Реченице: стр. 206: 27, 29, 30, 31; стр. 210: Јо 13, 14; 214: Јо/гл.9, реч. 11, 12, 13,14; стр. 218: 28,29.

Примјери једног колоквијума:

Колоквијум из Старословенског језика 2

1. Типови промјена у старословенском језику с обзиром на индоевропски основински наставак.

2. Типови промјене именица мушког рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере).

3. Издвојити именице у датој реченицама, одредити род, број и падеж у којима се јављају у реченици, одредити којим основама припадају и измијенити по падежима подвучену именицу:

а нандѣнникъ нѣже нѣстъ пастиръ. емоу же не сѣтъ овѣца своѣа. видѣтъ вѣка градѣща...
егда вѣвѣсте родителѣ отроча нѣса... іако видѣсте очі мои спсѣнєе твоє...

4. Датив множине код именица у стсл. језику (навести примјере од свих основа).

Ријечи из речника:

вѣкъ. -а... овѣца. -а... дѣждь. -а... рѣка. -ѣ. доухъ. -а... пастиръ. -а... отроча. -а...
цркъы. -ѣве..., око. очесе ... спасеніе. спасеніа...

5. Проміјенити замјеницу мои (мушки род у једнини) и објаснити замјеничку деклинацију (разлику између меке и тврде деклинације).

Колоквијум из Старословенског језика 2

1. Типови промјена именица с обзиром на индоевропски основински наставак.

2. Типови промјене именица мушког рода у стсл. језику (шта карактерише коју врсту промјене, навести примјере НГј.).

3. Издвојити именице и замјенице реченицама, одредити род, број и падеж у којима се јављају у реченици, одредити којим основама припадају и измијенити по падежима подвучене именице:

и приде доухомъ въ цркъвѣ. і егда вѣвѣсте родителѣ отроча нѣса... ꙗко вѣкъ нѣже
въздрѣтъ на женѣ с похотѣ юже любѣ сътвори с неѣ в срдци своємѣ.

4. Разлика између тврде и меке варијанте промјене код именица.

5. Локатив множине код именица у стсл. језику (навести примјере).

Ријечи из речника:

градъ. -а... ками, камене, вѣтьръ, вѣтъра, любѣ, любѣве, жена, женѣ, срдѣце,
срдѣца, похота, похотѣ, мѣжѣ, мѣжа, доухъ, доуха, нсоуѣ, нсоуѣса, слово, словесе,
сѣтъѣ, сѣтъѣ, братъ, брата, врѣма. -ене... дѣждь. -а... рѣка. -ѣ. доухъ
-а... родителѣ -а... отроча - ате... цркъы. -ѣве... храмъ. храма. око. очесе...
овѣца. овѣц нсоуѣ. -а...

6. Енклитички и ортотонички облици замјеница 1. и 2. лица (датив и акузатив једнине и множине).

7. Промијенити замјеницу *џон* (мушки род) и објаснити замјеничку деklinацију (разлику између тврде и меке деklinације).